

МЕТОДИКА НА ОРГАНИЗАЦИЯ
НА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕЦА
„ЛИШЕНИ ОТ РОДИТЕЛСКА ГРИЖА”

Иван Стоянов

METHODOLOGY AND ORGANIZATION
OF THE RESEARCH OF CHILDREN
“DEPRIVED OF PARENTAL CARE”

Ivan Stoyanov

Abstract: Social skills are developed along the entire life of a person. The social skills in the separate periods of development are influenced by different factors.

Since in the first years of children’s life parents are the primary source of social and emotional support and the main factor in the formation of their personal traits, there is the question of what happens to the children, who are abandoned by their parents and what influence the abandonment has on their social functioning.

The aim of this publication is to describe the methodology and the approaches used for research of children “deprived of parental care” in their early school age and placed under the social services of the “Adoptive Care” Family-Type Residential Center.

Key words: social services, children at risk, methodology and research methods, social skills.

Социалните умения се формират през целия жизнен път на човека. През различните периоди от своето израстване са различни факторите, които оказват влияние при изграждането им.

Тъй като в първите години от живота на детето родителите са основният източник на социална и емоционална подкрепа и главен фактор за формиране на техните личностни характеристики, възниква въпросът какво се случва с децата, които биват изоставени от своите родители и как влияе това на тяхното социално функциониране.

Целта на настоящата публикация е да опише методиката и използвания инструментариум при изследване на „деца, лишени от родителска грижа” от начална училищна възраст, настанени в социалните услуги – Център за настаняване от семеен тип и „Приемна грижа”.

В процеса на своето развитие при детето настъпват промени в качеството и структурата на взаимоотношенията, което оказва влияние върху формирането на социални умения. Това, от една страна, са промените в когнитивно-емоционалното развитие, смяната на водещите дейности и от друга, взаимоотношенията със значимите за детето личности и групи. Добре усвоените социални умения са от решаващо значение за успешното реализиране в живота. Степента, в която подрастващите притежават развити социални умения, оказва влияние на техните академични резултати, поведение, социални и семейни отношения.

След обстойно проучване на изведените определения от различни автори, относно видовете социални умения и близките до тях понятия, можем да приемем, че социалните умения се явяват специфична способност на индивида, която му позволява да взаимодейства адекватно със заобикалящата го среда. Считаме, че значимите умения в начална училищна възраст, които децата е нужно да притежават и да продължават да развиват, са: умения за асертивно поведение; намиране и поддържане на приятелство; самоконтрол и автономност; решаване на конфликтни ситуации; разпознаване на опасностите в обкръжаващата среда за ефективно общуване.

От проучването на различните източници можем да направим извода, че на процеса на формиране на личността и нейните умения влияят както генетичните фактори, така и тези на средата.

Множество изследвания доказват, че институционалната грижа не е най-добрата грижа за „изоставените деца”. Липсата на постоянна обгрижваща фигура лишава детето от някои от най-важните фактори за нормалното психологично развитие – непрекъсната последователност от връзка със значим възрастен, стимулация и емоционална подкрепа. Вследствие на което за детето е трудно да се привърже, а понякога създаването на такава връзка се оказва невъзможна задача. Колкото повече са фигурите, които полагат грижи за детето, толкова повече намалява способността на детето да се при-

вързва, а чувствата му все повече се притъпяват. Често такава дете не се развива добре и във физически аспект, а понякога се стига и до смърт. Явно това, от което едно дете се нуждае, е постоянна и сигурна връзка със значим възрастен и колкото по-скоро се появи тя, толкова по-добре. При децата от тази група темпът на развитие е по-бавен и социализацията им по-слаба в сравнение с децата, които израстват в семейна среда. Наблюдават се сериозни промени в когнитивното, психо-емоционалното и социалното функциониране и затруднения в процеса им на адаптация към заобикалящата ги среда.

След дългосрочна работа на специалисти от различни области става ясно, че проблемите, наблюдавани при деца, преживели тежка депривация в институциите са преодолими, когато децата бъдат настанени в подкрепяща семейна среда. Това обаче само по себе си не е достатъчно, фактори оказващи влияние за преодоляването им са личната история, възрастта на която детето е настанено в роднинско, приемно или осиновяващо семейство или близка до семейната среда, както и качеството на оказваните грижи.

Следвайки съвременните тенденции в Европа и в Република България, алтернативните услуги за деца в риск могат да се разделят на две основни групи: услуги в подкрепа на семейството и услуги, заместващи семейството. Център за настаняване от семеен тип и „Приемна грижа” се поставят в групата на „заместващи семейството” грижи, като основната цел на двата вида услуги е да бъде временна и да се осъществява при наличието на родно семейство, което поради различни причини не може да полага адекватни грижи за децата си.

Акцентът на търсенията в дисертационния проект ще бъде върху втората основна група и най-вече коя от социалните услуги спомага за по-добро развитие на социалните умения и компетенции при деца в риск и кои са факторите подкрепящи този процес.

Цел на емпиричното изследване е да се проучи формирането на социални умения и компетенции на деца от начална училищна възраст, настанени в Център за настаняване от семеен тип и „Приемна грижа”.

На база на така формулираната цел, тя намира конкретизация в следните задачи :

Основни задачи на изследването:

- Да се направи теоретичен анализ на психологичната и социална литература, свързана със значимите социалните умения и социални компетенции.
- Да се направи сравнителен анализ на социалните умения и компетенции, които придобиват децата, настанени в резидентен тип услуга и в приемна грижа.
- На базата на получените резултати да се определят факторите, които влияят позитивно при формирането на социални умения и компетенции в алтернативните социални услуги.
- Да се систематизира досегашният опит при предоставяне на социални услуги в общността в процеса на деинституционализация.
- Да се проучат успешни практики в страната и чужбина.
- Да се проведе изследване за проучване на социалните умения в НУВ при деца, настанени в ЦНСТ и „Приемна грижа”.
- Да се синтезират резултатите от направените изследвания и да се направят промени в теоретичен и практически аспект.
- Да се изведат обобщения и препоръки за изграждане на модел за грижи, оказващ подкрепа на децата по пътя им към самостоятелен живот.

Хипотеза: Ако се изследват социалните умения и компетенции на деца от начална училищна възраст в социалните услуги в общността ЦНСТ и „Приемна грижа”, то може да се структурира модел за адекватна грижа и подкрепа при тяхното адаптиране в социума.

Мотивация за избор на хипотезата

– И в двете социални услуги децата придобиват базовите и жизненоважни социални умения, но приемаме, че в социалната услуга „Приемна грижа” децата имат възможност да развиват по-добри умения за общуване и междуличностни отношения и умения за самоуправление, отколкото в резидентен тип услуги.

Обект на настоящото проучване

Деца от начална училищна възраст, настанени в социални услуги „Приемна грижа” и ЦНСТ. Ще бъдат изследвани 30 деца, които ползват социалната услуга ЦНСТ и 30, деца настанени в „Приемна грижа”.

Приемаме, че децата, които ще бъдат изследвани, са с престой минимум две години в ЦНСТ или ПГ и преди тяхното настаняване са били под институционална грижа.

Мотивация за избор на обект

Изборът на този обект е мотивиран от процеса на деинституционализацията в Република България и на развитието на грижите за деца в Европа.

Предмет на изследването

Предмет на изследването са спецификите на формиране и развитието на социални умения и социални компетенции на деца от начална училищна възраст, настанени в услуги заместващи семейството.

Мотивация за избор на предмет

Мотивацията за избор на този предмет – тези умения и компетенции са важно условие за тяхното бъдещо социално включване.

Инструментарий на експерименталното изследване

Много автори са на мнение, че за да се идентифицират децата и юношите с проблеми в социалната компетентност от голямо значение са методите за изследване, които се използват.

Предвид спецификата на целевата група методите за изследване са съобразени с принципите за работа с деца в риск. Подбраните методи са в съответствие с целите, задачите, хипотезата, обекта и предмета на изследване. Краткото им представяне дава възможност да се проследят акцентите в използването им:

- **Тест за самооценка** – използвана е част от инструкцията и идеята от „Тест за самооценка на компетентност при деца в средно детство” на Б. Минчев [3, с. 209].

Изведени са различни социални умения и компетенции, които са разбираеми за деца от начална училищна възраст и групирани в две направления – „Какъв съм” и „Какъв искам да бъда”.

В първата работна бланка децата попълват, ако е нужно, с помощта на изследователя в каква степен според тях притежават представените умения. Във втората работна бланка извеждат тези умения и тяхната степен, които имат потребност да развият.

За значимите възрастни (възпитатели и приемни родители) – по същият начин попълват степента, в която считат, че поверените им деца притежават определени умения и компетенции и същевременно равнището, което според тях децата трябва да постигнат.

- Методиката на изследването включва използването на стандартизиран за българската популация **въпросник „Силни страни**

и трудности” (ССТ – бг). Въпросникът е българска преводна версия на Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ), създаден от д-р Робърт Гудман (Goodman, 1997) [7].

ССТ-Бг представлява кратък поведенчески проучващ въпросник за деца от 3 до 16-годишна възраст. Съществува в няколко разновидности, за да посрещне нуждите на изследователи, лекари в клиники и педагогически психолози.

Оригиналният вариант SDQ има 3 разновидности с 5 форми към всяка.

Разновидностите се състоят от основен въпросник (с 25 тестови въпроса) с пет форми – две за родители на деца (3 – 4 или 4 – 16 години), две за учители на деца (3 – 4 или 4 – 16 години) и форма за самооценка на подрастващи на възраст между 11 и 16 години, способни да попълнят въпросника според степента на разбиране и овладяване на езика. Въпросите във формите са почти идентични с леки промени на изказа във формата за самооценка на детето и лека промяна на три въпроса във формата за родители и учители на 3 – 4-годишните деца, с оглед спецификата на поведението в съответната възраст.

За целите на настоящото изследване е използвана втората разновидност на въпросника. Тя е съчетание на основния въпросник (със съответните форми) и приложение (към всяка една от тях) от 5 допълнителни въпроса, които имат за цел да изяснят въздействието, което проблемът оказва върху детето, семейството и средата му. Във всички форми на основния въпросник ССТ-Бг се изследват 25 психологически признака, разделени в следните 5 скали:

- Емоционални симптоми (5 тестови въпроса)
- Поведенчески проблеми (5 тестови въпроса)
- Хиперактивност/ невнимание (5 тестови въпроса)
- Проблеми с връстниците (5 тестови въпроса)
- Просоциално поведение (5 тестови въпроса).

Получените резултати могат да се интерпретират въз основа на конкретните им стойности в ССТ, но могат и да се определят като нормални, гранични и анормални.

• **Анкета** – по своята същност анкетата е система от въпроси и отговори към тях, които се дават на изследваните лица за мнение или отношение. Самият процес се нарича анкетиране, провежда се с

научна цел и по определена методика. Анкетните карти позволяват да се набави достатъчно обективна първична информация по изследвания проблем и затова са кратки в съдържателен план, анонимни и ориентирани при прилагането на последващите методи за изследване.

Разработени са два вида анкетни карти – едната е насочена към специалистите, директно работещи с деца, настанени в алтернативните социални услуги Център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ) и „Приемна грижа” (ПГ), а другата към експерти, имащи отношение относно качеството на предоставяне на социалните услуги.

В тях са включени мнението на специалистите и експертите относно проблемните области и положителни практики в алтернативните услуги, степента, в която децата от начална училищна възраст придобиват социални умения в услугите, методите инструментите при директната работа с потребителите, както и нуждата от подкрепа и обучение.

• **Изследване на отделен случай (casuistry – study)** – от позициите на методологията на качествените изследвания, се явява по-скоро представлява подход, отколкото само метод на изследване. Главен аспект на изследването на отделния случай е да се получи по-многогранна информация за различни страни, дейности и т.н., върху чиято основа има възможност да се направи по-пълно описание и оценка. По този начин на преден план излиза намирането и описанието на взаимодействието между отделните фактори и тяхното многообразие. [1, с. 321 – 322]

Ще бъде разгледана задължителната работна документация, разработена от специалистите, работещи в ЦНСТ и специалистите, подкрепящи приемните семейства. Ще се направи анализ на психологическите оценки и оценки на потребностите, както и плановете за предоставяне на социалните услуги на децата, настанени в тях.

• **Фокус групи** – основна характеристика на метода е че той, се провежда едновременно с повече лица, на преден план се поставят комуникативните аспекти, предполага се, че участниците в дискусиата познават проблема, както и добре владеят езика, на който ще се води дискусиата. За разлика от другите методи, участниците не само могат да изкажат своето мнение, но и да го обосноват. Тази особеност е добра предпоставка да се установи равнището на познание, на

подготовката, степента на владеене на определена материя, възможностите на участниците да изказват и защитават аргументирано своето становище, относно темите, които се дискутират [пак там с. 384].

Ще се проведат фокус групи със специалистите, работещи в Център за настаняване от семеен тип, с приемни родители, както и с различни експерти от неправителствения и държавния сектор, имащи отношение към системата за закрила на детето.

• С потребителите на социалните услуги ще се осъществят и едни от основните методи на индивидуалната експертна оценка – беседа и наблюдение.

– **Беседа** – метод за събиране на първични данни на базата на вербална комуникация. Той е подчинен на определени правила и позволява да се получи не по-малко надеждна информация, отколкото в наблюденията на събитията от миналото и настоящето, на устойчиви наклонности, мотиви, на тези или други актове и субективни състояния. Би било грешка да се предположи, че беседата е най-лесният за използване метод. Изкуството на използването на тази техника в голяма степен зависи от уменията на специалиста да задава въпроси и да интерпретира получените отговори. Важно е, разговорът да не се трансформира в разпит, защото неговата ефективност в този случай ще бъде много ниска. [6]

– **Наблюдение** – общо обозначение на всички методи, служещи за придобиване на знание. Представлява „.....психологичен процес, насочен към обхващането обективните явления, към структурите и процесите в действителността”. [5, с. 299]

Научното наблюдение е широко използван метод в края на XIX век в области, в които особено значение има фиксирането на характеристиките на човешкото поведение в различни условия – в клинична, социална, образователна психология, психология на развитието. Използва се, когато е невъзможно или недопустимо специалиста да се намесва в естествения ход на изследвания процес, с цел да се свали по-обективна информация.

Поради факта, че двете социални услуги предоставяни в общността ЦНСТ и „Приемна грижа” са сравнително нови за нашата социална реалност, все още не са били цел на такъв вид изследване.

След обстоен анализ на получените резултати се очаква да се изведат факторите, спомагащи за формирането на социални умения и компетенции при „деца лишени от родителска грижа”, подкрепящи пътя им към самостоятелен и независим живот. Описани са предимствата и недостатъците на социалните услуги, както и да се направят препоръки за повишаване на качеството на предоставяне на социални услуги.

Промените в която и да е система, включително и тази на социалните грижи, рядко остават изолирани и е малко вероятно да имат успех, основавайки се само на добра воля и добри идеи. Законодателните и политическите промени могат да предизвикат и да гарантират по-голяма яснота по отношение на очакванията, целите и резултатите, които трябва да бъдат постигнати. Оттам нататък от изключително значение се явяват промяна в начина на мислене и нагласите на обществото спрямо децата „лишени от родителска грижа”, както и повишаване на професионалните умения и качества на различните специалисти от подкрепящата система.

ЛИТЕРАТУРА LITERATURA

1. **Бижков, Г., В. Краевски.** Методология и методи на педагогическите изследвания. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2007.

Bizhkov, G., V. Kraevski. Metodologiya i metodi na pedagogicheskite izsledvaniya. S.: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2007.

2. **Маджаров, Г.** Развитие на психиката в детско-юношеска възраст. В. Търново: Фабер, 2011.

Madzharov, G. Razvitie na psihikata v detsko- yunosheska vazrast, V. Tarnovo: Faber, 2011.

3. **Минчев, Б.** „Тест за самооценка на компетентност при деца в средно детство” – Ръководство за изследване на детето – II - част, 2004.

Minchev, B. „Test za samoosenka na kompetentnost pri detsa v sredno detstvo” – Rakovodstvo za izsledvane na deteto – II - chast, 2004.

4. **Петрова, Кр.** Децата отглеждани и възпитавани в семейства на близки и роднини. Велико Търново, 2015.

Petrova, Kr. Detsa otglezhdani i vazpityavani v semeystva na blizki i rodnini. Veliko Tarnovo, 2015.

5. Речник по психология. София: Наука и изкуство, 1989.

Rechnik po psihologiya. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1989.

6. <http://www.psyarticles.ru>.

7. <http://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b3.py?language=Bulgarian>.